

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Ólom és álom

„Mégis nagy kár, hogy e tárgyról nem lehet nyilvánosan értekezni bajonette nélkül.”
(Böloni Farkas Sándor)

A Károlyi-palota előtt az őrszem kilépett a faköpenyből, arcát az égre emelte, hogy ráhulljanak a hópelyhek, mint aki megelégette koporsónyi vára védelmét, és hazagondol a tiroli vagy a horvát hegyi falura, ahol mikor megindul a havazás, nem latyakká, hanem patyolatá válik tőle minden. Az utca forgalmas sziklaszorozhoz volt hasonlatos ebben a késői órában is. Igaz, nem polgári népek promenádja, hanem a csatákban is csattogva masírozó járőrörsztagok, tisztí batárok és lovas futárok töltötték be mindkét irányból. Az előbb kanyarodott ki például az Újépület irányába az esti posta, ki tudja, milyen új ítéletekkel.

A sötét szobában üldögélő béna visszaengedte a függöny sarkát. Csak a havazásra szándékolt kinézni. Szemben Haynau ablakait átláthatatlan sötétítők takarták, de nem a képzelet előtt. Igen, a Neugebäude udvarán áll az akasztófa. Az összeomlás rémületében él a város. Elérték! Nyilván az ország is, gondolta, miközben a tolokocsit visszairányította a másik szoba felé, melynek ajtófüggönye mögött lámpa égett.

A lámpa fénykörében, a kerek, nagy asztal túlsó felén főkötős öregasszony horgolt, mellette párnákkal körülbástyázott karosszékben három-négy éves leányka ringatta babáját, de magának igazán ragadt le már a szeme.

– Miért nem fekteti le a gyermeket? – kérdezte a férfi, és kezébe vette az újságot. Az öregasszony, mint aki nem hallja, nem is válaszolt. Tompa csend ülte meg a szobát, melyben a függőlámpának az asztalnál alig nagyobb fénykörén kívül minden aludni látszott. Úgy olvasott, szórakozottan, bármit, ami a maga elé húzott újságlapon a köntöse ujja mentén látszott. Megjelent hát az első szám. Négy nyomorult oldal. Az első mondatot, mely a fejléc alatt áll, már ezredszer olvasta el az előbb, mikor átgurult kinézni az estébe. „A csaták zaja elhangzott.” Milyen ostobaság. De mivel lehessen megszólítani egy – mit is? – olvasótábort, nemzetet, nagyérdemű közönséget manapság, az ismét egymást villózva keresztező cenzori gyanakvás s honfidühöngés közepette, melyet egyik eltűrjön, megengedjen, másik ne vegye zokon, ne csapjon le azonnal, hanem bár a következő lélegzetvételt kívánni legyen türelmes? A következő lapszámot. A következő reggelt. Melyhez a következő éjszaka vezet. Hol kinek az utolsó! De hát egy ekkora, még ha meghódított, megfélemlített, kordába szorított városnak, vidéknek lap dukál, s ezt valaki csak ki kell adja ennyi elkobzás, betiltás, értelmi szerzők elleni vizsgálat, elcsapás, bekaszlizás után is. Persze a legkitartóbb, akinek mégis szólnia sikerül, akinek megszólalnia szabad, az ettől gyanússá is válik. Azért minden korban, pláne az ilyenben, van, aki szeret és tud is a sorok közt olvasni. Magyarázkodunk tehát. „Ismerjük nehéz helyzetünket, s igen jól tudjuk, hogy mily sok előítélettel szállunk szembe; mily sok helyütt fogunk találkozni idegenkedéssel! De a haza, a nemzetiség, a béke, rend és törvényes szabadság s így a közjó szent ügye győztek kebleinkben, és mi, bár nem minden aggály nélkül, de férfias eltökéltséggel lépünk a valóban nem virágos ösvényre...” Mert mi van ebben az első számban? A Pesti Napló hivatalos forrásból jelenti, hogy báró Bémer László nagyváradi püspököt felségsértésért kötél általi halálra ítélték, ezt az ítéletet báró Haynau tábornagy őexcellenciája húsz év vasban töltendő várfogságra szelídíté. Hauk Lajost, a Constitution című radikális lap szerkesztőjét ugyancsak kötél általi halálra ítélték, ezt az

ítéletet, szintén Haynau őexcellenciája utasítására, végre is hajtották. Párizsban Bonaparte herceg, köztársasági elnök szemlét tartott, hol egyesek a republikát, mások Napóleon császárt éljeneztek. Angliában lord Dudley Stuart a magyar háború és menekültek ügyét érdeklő iratok előterjesztését követelte. Lord Palmerston hosszú és semmitmondó választ adott erre a felszólalásra. *Bécsi lapokból* címmel jelenti az újság, hogy Kossuth Lajost és kíséretét Sumlából Kiutahiába költöztették át. Kossuth először kijelentette, hogy inkább agyonlövetei magát, de nem költözik. Másnapra megbarátkozott a gondolattal, és felesége, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel és mások kíséretében lóháton a kijelölt új helyre vonult. Dembinszky nem ment velük, mert beteg.

... Beteg, beteg, beteg, ringatta az utolsó szót az egerutat nyert figyelem, és igyekezett elkalandozni. Beteg, ért vissza a maga állapotához a béna férfi, és két kiterjesztett tenyerével eltakarta az újságpapírt. Mint aki óvna. Mint aki tagadja. Mint aki szőrös, nagy kézfején, a tenyerén átlátva is tovább tudja olvasni, vizsgálni, próbálni a szavak, mondatok, hírek hatását, súlyát. Ha nem volna, mi lehetne helyette ebben a víztől, vizelettől, vértől mocskos, lucskos pesti éjszakában? Láta, ahol már futó kocsikerekek őrlik a reggel óta megjelent, dél óta kiolvasott és elhajított példányokat. Ahol már a havas eső s a szél lapozza őket, vajon ingerült, dühös, elutasító vagy csak közömbös félreseprés után. Egy élet egyik napján, melyben most, már, még, tökéletesen mindegy, hogy van, hogy indul, hogy lett, mert egy ennél tízszer nyíltabb se csinálna már se rendet, se revolúciót. Ahogy a puszta fehér, írás nélküli ívek szétszórásával is lehetne „azt üzeni”. Újra. Azért is. Á, nem. Azt már soha. Oda már soha nem tér az eddig végig leggyávábban lapuló nyulak figyelmetlensége sem, ahol a hét év előtti télvégen állt. Hogy is mutatja egyes belvárosi házak falán az emlékeztető jel: „Eddig ért az ár 1838-ban...”

A férfi, aki azon az éjszakán még pont olyan ép és erős volt, mint az áhítattal árvízi hajósnak elkeresztelt Wesselényi, aki evezőnyéllel úgy halászta a fulladókat, mint Benyőné mosáskor a párologó ruhát a nagyfazékból, sötéten elmosolyodott, és két nagy tenyerét valósággal rászorította az összevissza olvasott újságra, és sísteregve érezte, mint jégtáblát egy tűzujjú tüzesvas alatt, mellyel bárki bélyeget szeretne sütni erre a ki tudja, milyen indulásra.

A csengetésre egyszerre riadtak fel. A gyermek elejtette a babát, és felsírt, Benyőné a szívére szorította a kötésbe gabalyodott bal kezét, a béna csak utálta, mint mindig, hogyha hirtelen szakítják ki az álmodozásból. De tudták, nem váratlan vendég húzta meg odakinn a kallantyút.

– Édesanya csillagocskája! – szorította keblére a kicsit egy kalapját épphogy félredobó szépasszony. Sötétzöld kabátján mint gyémántpor csillogott a megoldadó kinti ítéletidő.

*

Az erőszakkal lemondott Heim János után új érseket kapott Esztergom. Nagykéri Scitovszky János hercegprímás első ténykedése egy körlevél: számolják össze országszerte azokat a papokat, kispapokat, szerzeteseket, akik aktívan bekapcsolódtak a rebellióba.

Noha a Habsburg-ház is katolikus vallású, a kalapos király óta az egyház és az állam kapcsolata romlóban. Most ítéletek záporoznak a klérusra is. A legfőbb osztrák bosszú pár halálos ítéletet, melyet vasban töltendő várfogságra enyhítenek. Csaknem hatszázan lehettek azok, akik a harcmezőn is, személyes jelenlétükkel támogatták a szabadság ügyét. A meghurcoltak száma elérte a háromszázat. De hát hol lett volna akkoriban annyi kórház, amennyi elegendőnek bizonyul? Különbén a tanítás szerint a háború, a fegyveres harc minden esetben elkerülendő, bizonyos esetekben azonban ez a választható kisebbik rossz.

Szeszermán Lipót valaha Temesváron rendőrkém volt, aztán 1847 óta őrmesteri rangban szolgált a helyőrségben. Kiténtetésnek tekintette, hogy azon a reggelen a sorfal egyik oszlopa lehetett. Számára egyetlen megrendítő esemény történt azon a reggelen. Amikor meglátta, hogy az egyik elítélt térdre ereszkedik, és sebtében valamit papírra vet,

aztán a ceruzával együtt a földre szúrja. Ahogy felfigyelt a jelenetre, világosan, félreérthetetlenül látott mindent. Nem nézett az ellépő alak után, hanem a helyébe térdeplő kispapot figyelte. Pontosan előtte, alig tíz-tizenkét lépésre történt mindez, még a fémirón gömbös végének villogását is látni vélte, valamint azt, hogy a pap, aki nyilván cinkosa volt, villámgyorsan kihúzza a talajból azt a valamit, és a csuhája ujjába rejti. Arcát a kámzsától nem látta jól, és nem mert a glédában túlságosan feszegetni.

Amint lehetett, azonnal felkereste azt a tisztet, akinél szükségesnek gondolta jelentését feladni.

– Egy fiatal pap, azok közül, akiket melljük rendeltek...

Kimentek a helyszínre, de aligha lehetett már azonosítani az összejárt mezőn, hogy hol is történt.

– Csakis a papocska lehetett – erősítette Szeszermán, s a tiszt nem nagy buzgalommal protokollumba foglalta jelentését. A térparancsnokság lassan dönt, s egy téli éjszakán rajtaütnek az aradi minoriták rendházán. Bejutni e néma, hallgató falak közé – régi vágya volt egyes hivatalnokoknak; más tisztek kizárólag utasítások lassú, előírászerű betartása után szánták rá magukat az ügy támogatására.

A két legfiatalabb testvér egyikének homályos a rendhez fűződő viszonya. A kutatás során mértéken felüli mennyiségű magyar nyelvű irományt találnak cellájában. Kosztka Libort Szeszermán még a régi időkből ismerte, és amivel lehetett, igyekezett befeketíteni. A kivégzett foglyok gyóntatóit, összesen kilenc szerzetest hurcolnak el ezen az éjszakán. Valaki a megmaradtak közül feljegyzi a neveket, ki tudja, ki térhet valaha vissza: Kosztka Libor, Winkler Bruno, Zetyko Kelemen, Eperjessy Aurél, Csüder Tamás, Livery Dániel, Lakatos Otto, Haach Salamon, Görgényi Erazmusz. Későbbi megemlékezések előbb összezavarják, majd tisztázni igyekeznek ezt az ügyet, miszerint börtönről börtönre szállítás közben egyikük öngyilkosságot követett volna el. Előfordul egy hallomáson alapuló lajstromban bizonyos Hág Sámuel. Ez lehet a tévedés egyik elágazása. Ugyanis ilyen nevű atya a rend névtárában soha nem fordul elő. Valamint Görgényi nevű sem. Akik egy ezüst ceruzát s az irományhalomban rejtjeles vagy legalább rejtélyes utolsó üzeneteket, hagyatkozásokat kerestek, soha nem jártak eredménnyel. Az évszázados könyvtár, a pince, a padlás hallgatott, mint a sír. S az emberek is.

A lehetséges bujkáló rebellis, felforgató és szembeforduló egyetlen hathatós cinkosa és oltalmazója maga II. Ferdinánd császár volt, ki egyáltalán nem szerette a magyarokat, az erdélyieket, azon belül az aranyosszékieket, már annál fogva sem, hogy a harmincéves háborúban Bethlen Gábor annyit borsot tört az orra alá. De most, hogy már elcsendesülten a *Corpus Juris* 1628-ban kiadott két nagy tomusának, az *Index Omnium Decretorum et Constitutionum Regni Hungariae* szerint, a 339. és 340. lapja közt lakott, felséges betűtengerében bújtatott két cédulát. Mindkettő hosszában kettéhajtva, könyvjelzőül szolgált. Egyiken az aradi „emésztet kihordási vállalat 350/1846 számú fizetési elismervénye” díszlett Danczinger és Zattler vállalkozók aláírásával, másik oly halvány, kiolvashatatlan, előbb-utóbb végleges eltűnésre ítélt, gyors ceruzakaparék volt, aláírás, dátum nélkül, melyet legfennebb az tudott volna értelmezni, aki még ép korában olvasta s örökre elméjébe zárta üzenetét: „Négyen már függnek előttem... Mindennek vége, drága.”

*

Csanád mindenáron azokkal tartott, akik nem akarták letenni a fegyvert. A sokból végül kevés maradt, akkoriban járta a fogyó csapatnál a mondás, hogy az igazi gyáva akkor is gyáva, ha más bátor: ő lebeszéli. Csanád nem beszélt le senkit, őt se próbálta megváltoztatni más. Vad fiúnak tartották. Aki közelebbről ismerte, tudott róla, hogy valami Dindár Antalt keres. Még a nyár elején jutott el hozzá egy álhír, hogy az átszökött volna az osztrákhhoz. Valaki, falubélije, látni vélte, utcán, csatában. Azóta keresi kitartóan tömegben, és most, hogy már többnyire fatörzsek csoportosulnak a szeme előtt, hát még a bokorban

is. Magányos sírok rögtönzött fejfáit elolvasni képes belovagolni akárhova. Tulajdonképpen a bátyját keresi, mondják mások, s az, lehet, már otthon éli világát. De lehet, tényleg a fűbe harapott, ezt így nem nagyon lehet megtudni egyelőre. Mennek. Most már csak menekülnek. Az utolsó éjszakák egyikét Gál és katonái Koltón töltötték. A kastély ura sincs otthon, azt mondják, Aradon látták utoljára, a kazamatákban.

Alig szürkült, mikor a kiállított őrség tüzelése ébresztette őket. Gál Sándor egy szárnysegéddel kilovagolt, hogy megnézzé a lövöldözés okát. Pár száz lépést haladtak csupán, és szembetalálták magukat egy csapat ulánussal, már nem lehetett feltűnés nélkül visszafordulni. Német vezényszót adott hát ki harsogva, ahogy csak bírt. A faluban az a pár ember riadót dobolt, s az ulánusok elhitték, hogy komoly egységgel akadt össze a bajszuk, hát elvágattak. Amikor futni látta őket, keserűen kiáltotta a közelében lovagló Barabás Józsefnek: „Lám, puszta szóval is el lehet kergetni őket, s mégis, mégis mi futunk, menekülünk előlük!”

Különös időszámítása volt ezeknek a hónapoknak. Iszonyú sokszor, személyre szabva kerültek sorra „utolsó” éjszakák. Nemcsak azért, mert tényleg a végére ért a sor, elfogytak a század negyvenes évei. De ki törődött most a naptárral! A naptárnak majd a kőfalak között, a tömlöcökben nő meg, nő vissza a komor jelentősége, az ünnepélytelen várakozás, a tartalom nélküli tartam fekete farsangján. Ezek csak egyszerűen utolsó éjszakák voltak, néha utolsó nappalok közé foglalva. Néha csak úgy, egybefolyva, végtelenül. Annak, ki nappal alszik, lapul, s éjjel mozog, halad. Láthatatlan csapásokon láthatatlanul.

Hogyan lehet legjobban eltüntetni a nyomokat? Megsokszorozva. Akkoriban még a halottakról is készítettek osztrák alaposságú, többnyelvű személyleírásokat, és százával voltak, akiket itt is, ott is, amott is láttak. Onnan kezdve Gál Sándor útja is elválik hát önmagától: egyszerre kétfelé szökött. Moldván át, és a Bánság felé. Az, amelyik délre vette az útját, harmadmagával ment. Már az Alföldön jártak, irgalmatlanul jégbe fagyott vidéken. Jó dolga van most a zsványnak a tömlöcben, mondta a fiatalabbik. Az ám!, felelte az öregebbik, azon az ágyon még fekhétel! Nono, figyelmeztette őket a középső, most már lótolvajok is vagyunk, s az tán a rebelliónál is veszedelmesebb bűn. Hangjukat elkapta a szél. Egyszer csak, amikor már az ég sem volt világos, az eső is egyszerre minden irányból vágott, alul víz, rajtuk dermedés, éktelen káromkodás közepette a fiú lovastul valami gödörbe merült. Miután nagy üggyel-bajjal kihúzták, úgy döntöttek, hogy megvárják a virradatot. Végre az is eljött, s akkor látták, hogy térdig elárasztott erdőcske szélén aludtak, már amennyit, a lovak nyakára dőlve, macskaugrásnyira egy magányos, szegényes emberi hajléktól.

A tanya vigasztalanul szomorú maradt a kelő napsugárban is. Nádfedele alatt középen pitvarkonyha, balra és jobbra egy-egy kamrácska, tenyérszerű ablakocskák. A szobák bútorzata négy fal és levegő, egy boglyakályha, s mellette annyi hely, ahová a szalmát szórják fekhelyül. Az udvaron páros gémmű kutak, hosszú vályúk a térdig érő sárban. A hosszú istállóban vagy ötven ökör, melyet hajnalban már a bőgés elárult volna. A kóró halomba hordva tüzelőnek, nem messze üresen tátongó földbe ásott kunyhók és félig összedőlt karám. Befogadták őket, enni is kaptak. Kora délután megint beszürkült az ég, s akkora köd ereszkedett, hogy a füst se mert kimenni rendesen. A mécsést az öreg pásztor juhafaggyúval etette, de a faggyút néha elettek a kutyák, s olyankor sötétben szoktak ülni. Most éppen volt elég. Nézték egymást. Heverésztek.

– Ezek az ökrök meg vannak véve – szortyogta a pipaszár mellett a vénember. Mikor a félholtak is felkőnyököltek, s végre mind a három jövevény szeme a senyvedő tűztől csillogva úgy nézett rá, mint sötétből a farkasok, még hozzátette: – Egy részüket már el is vitték. Belgrádba. Egy részük marad, ha marad.

– S mikor viszik? Ki viszi?

– Az olyan erre járó meg amarra tartó emberek, mint maguk. Holnap jókor.

– S ki mondja meg, hová, kihez, hogyan? – hevült neki a fiatalember.
– Én – köpte ki a pipaszárat vigyorogva a vénség. – Ha felfogadom magukat.
– S miért ne fogadna! – vigyorgott vissza cinkosan a legöregebb, mint aki már pedzi a dolgot.

– Mennyi...? – kottyant közbe megint az ifjanc, de a középső egy szemrebbenése beléfojtotta a szót. Csakis azért, hogy ő mondhassa ki a különös kérdést:

– Nahát, mennyit szoktak fizetni magának, bátyó, akiket felfogad ökörhajtani?

– Ezredestől felfelé semennyit. Mert azoknak kötél jár, ha elfogják őket. – Itt jó időre elhallgatott. Hagyta, hogy némán gondoljanak mindnyájan ugyanarra. Végre kibökte: – Aztán a legénységnek megint csak semmit. Mert hát annak miből? Honnan? Általában a magyarságnak semmit, mert mit hozott nekik a háború? Semmit.

– S kend hogy számol el az ökrök gazdájával?

– Én? Majd azt mondom neki, ha megjön Bécsből, hogy a honvédség elfogyasztotta, de a konyhabiztosok amit lehetett, fizettek érte. S lepengetem neki azt a pénzt, amit a belgrádi kereskedő szokott hozni. Hogy a becsület ne szenvedjen foltot. Mármint a miénk...

Pirkadatkor megint esett az eső, vágott a szél. A belgrádi érkezett s fordult. Amíg a meleg levest bekebelezte, a három gubós egyén ügyesen kiterelt vagy két tucat ökröt, s beálltak menetirányba. Még a lovát is megetették, s most készenlétben tartották kantárszáron az indulásig. Nekik már nem volt. Az öreg béres most három fő átkalauzolásáért három lóval fizetett az üzletközvetítőnek, aki szemmel láthatóan mindent tudott, mindent értett. Csak intett, s a menet elindult délnek. A lovak a lovas ember után, kantár kantárba fűzve, aztán a csorda, mellette a hajcsárok, gyalog. A kalauz, csak úgy a foga közt, danolászott: „Egyik zsandár azt mondja a másiknak”, de nem is lehetett azt igazán tisztán érteni. Ám egyszer csak megállt, bevárta őket, s ezt már érthetően mondta.

– Na itt elválunk – s komolyan, ahogy a nyakára könyökölt a lovának, még halkán hozzátette: – Isten segélje az urakat, itt már törökföldön vagy Szerbiában vannak, ahogy tetszik – s egy mozdulattal odadobta a lovaik kantárszárát is. Erős rábeszélés következett, hogy fogadjon el tíz forintot fejenként, de heherészve szabadkozott, hogy neki ez volt a tiszte, sajnos, gyakori dolog mostanában, de inkább szeretne valami fegyvert, akármit, mert hát nehéz ám ezt a pusztán, csak így ni, puszta kézzel csinálni.

Holdvilág alatt váltak el.

Apropó: azt a Gál Sándort, amelyik Moldva felé szökött, el is fogták. Holtan. Ki lehetett pipálni a lajstromokból.

*

A tordai skólában, még a harmincas években járta az a diákvicc a tudatlan tanfelügyelőről. Na, ki törte el a Lehel kürtjét?, kérdezte a falusi tanító, hogy fitogtassa osztálya tudását, de makacs, ellenséges hallgatás volt a válasz, hiába unszolta őket, szólította fel sorra és szekundáztatta be a fele társaságot. Végül a tanfelügyelő úr szíve megesett, megsokallta a dolgot, s rárivallt a tanítóra: hagyja kend békében szerencsétlen gyermekeket, itt van egy ezüst máriás, csináltassák meg azt az izét, s punktum!

Ha valaki többedmagával, sokadmagával jár vizitába, és úriember, s ha netalán eltűnik, eltörik valami, csakis abból indulhat ki, hogy az ő emberei, cselédei, csatlósai közül tette valaki, s megpróbál elégtételt, kárpótlást kínálni a háziaknak. Valahogy így érezte magát Knyáz Anton Alexejevics Kvasnyevszky is, csakhogy az ő hintójában, sátrában, kunyhótól a kastélyig váltakozó hálósobáiban egy tizenkilenc éves hajasbaba sírdogált: MA-MA! MA-MA! – hajtogatta egyre keservesebb zokogás közepette már jó ideje. De ha azzal vigasztalta, hogy nemsokára leteszi, kiteszi, kocsiba ülteti, s tíz kozák kíséretében oda küldi, ahova kívánja, akkor kurtán, kijózanodva azt vágta rá, borzasan is szépen, ellenállhatatlanul: Szentpétervárra! Anton nagyherceg ennek az egynek ellenállt. Elmondta

számtalan nyelven kincsemnek, drágámnak, édesemnek, de jó oka volt, hogy ezt ne ígérje meg, volt már otthon neki nagyhercegnéje.

Te Muszkaországba, Szibériába kívánczol? – hüledezett józan perceiben, egy dézsza meleg vízben, egy átmulatott éjszaka után a nagyherceg Birije, s ilyenkor nem ismert magára. Ékszereket kapott és szebbnél szebb köntösöket, ruhákat, és egyszer, valahol, álmában, mikor semmilyen mozdulatlan hajasbaba, még az eleven se mond se bűt, se bāt, kapott egy búcsúcsókot a csipkéjének valamelyik csücskére, hogy fel ne ébredjen. És reggel se kozák, se hintó, se nagyherceg. Csak egy idegen város, egy rideg fogadó és némi útiköltség. Mert a kelengyeládát is felpakolták feledékenységből. Ebül gyűlt vagyonok sorsa. Ekkor kellett volna, a mappára támasztva rózsás ujjacskáját, kikeresni a legrövidebb utat olyan megye-, város- és falunévek irányába, melyek ismerősen csengenek. De Iringó-Biringó, a legkisebb, a kedvenc, akit mindenki becézett, s így lett végül Biri (bár csak egy évvel volt fiatalabb Lauránál, mütyürke termete, vékony hangoस्कája mintha örök gyermekkorra ítélték volna), éppen ellenkező irányba indult el, előbb határozottan, aztán ahogy távolodott, s fogyott a pénzecskéje, egyre tétovábbban. Csak egyben állta magában tett fogadalmát: hogy elbujdosik szégyenével, melyet a szíve alatt hordott. Épp elmúlt az ős s a tél is, mire a vagyonkája is elfogyott. Még jócskán bőriztek a pocsolóák azon az éjszakán, amikor lázasan épp valami romok közt lakott, melyeket, aligha tiszta elmével, a harasztosi templom romjának képzelt, valakik rátaláltak, s egy parasztházba vitték. Szederjes ajakkal, kegyelemkenyéren itt érte meg a májust, melynek tizenhét napján világra hozott egy leánygyermeket. „Antónia hercegnő, Antónia hercegnő”, állítólag ezt hajtogatta a bábaasszony szerint, akinek a keze közt múlt ki. Körülbelül egy hét múlva egy nyomdász felesége, aki az árvát anyja helyett, a magáéval együtt szoptatta, az érte küldött kocsin magával vitte haza, Pesterzsébetre, ahonnan felerősödni még a télen hozta le az ura a szülői házba. A jó lélek egész úton azon törte a fejét, vajon mire mondta ennek a szegény árvának az anyja, az az erdőben lelt penészvirág, hogy „ne félj, lesz neked még csengős szánod, palotád...”? Ha csak nem volt kicsit fogyatékos elmeállapotú szegényke! De vitte őket, jobb karján a magáét, bal karján a lelencet, a lassan kora nyárba forduló megkínzott, poros, bűzös nagyváros felé, ahol a párja kőszénfüstben és ólomgőzben pácolta a tüdejét, még nem is sejtve, hogy egy helyett két fióka tátog egyből az épphogy felrakott fészekben.

*

A mozgalmas 1850-es esztendő utolsó harmadában, a hazabocsátottak eltávoztása után, a bejárattól számított első nagyszobába két fogoly érkezett: Barsi József helyből, egy másik traktusból és Görgényi Erazmusz valamely másik várerődből. A helyiség, ahol szükség esetén nyolcat is el lehetett helyezni, különös cella volt. Mint legrégebb lakó, két előkelőség képezte a törzsvendégek csapatát a váltakozó legénység közepette. Egyikük szeretetre méltó öreg, Ambrus János bihari táblabíró, Kossuth bizalmasa, aki még 48 őszén megpróbálta, románként, gátját vetni az elkezdődő izgatásnak és vérengzésnek, mondván, hogy a könnyen félrevezethető román parasztság miatt korlátozzák kissé a nacionalizmust. Aztán a váradi vésztörvényszék elnökeként másként próbálta meg a rendteremtést. Ezért ítélték akasztófára s minden vagyona elkobzására. Miféle kegyelem most tizenöt év várfogság vasban, annak, aki még az előző században született!

A másik notabilitás többek közt itt nyerte új nevét: Könyves Tóth Mihály debreceni tudós református lelkész öt gyermeket hagyott otthon, anyáról már évek óta árván; s hány évesek lehettek, ha apjuk alig harminckilencet töltött? A forradalmat népszónokként szolgálta. Fejében a francia forradalom s a francia irodalom élményei, melyek, saját szavajárása szerint, entuziasztává, sőt egzaltálttá tették.

Egyikük a szoba ablakhoz legközelebb eső sarkát foglalja, másik a másikat. Az ablak és az ajtó közt kevés ágy fér el, mert ott a kályha s az a láda, melynek rendeltetése nagyon

fontos mindenhol. A túlsó falnál öt ágy szorong egymás mellett, melynek vendégei többször változnak, olyanok is vannak köztük, kikről nyugodtan gondolható, hogy kémeek, mert nem magyar zászló alatt szolgáltak, sőt ellenkezőleg.

A fiatal, megviselt fogolynak meglehetősen öröme volt. Itt van Váradról egy másik volt hadbíró, Földy János, Görgényi Erazmusz egykori tanára, ki függetlenül attól, amit egy évtizeddel előbb adott útravalóul diákjának, most azt tanítja mindenkinek, aki rá hallgat: „Aki nagyon vérmes reményekkel van a demokrácia iránt, az zárassa be magát néhány évre ilyen állami intézetbe, s ki fog ábrándulni.”

A jövevény egyelőre többet hallgat, mint beszél. Egyre-másra hozzák mostanában a foglyokat. Munkácsról, Aradról, Temesvárról. Papokat, tiszteket. Köztük mindig akad, akit valaki felismer. Ez a fiú is barna rongyaiban jött, bár nem volt szerzetes soha, csak kolostorban bujkált. Onnan fél éve került a kazamatába, miután, papíron, ő is megjárta a siralomházat. Csak úgy. Azt mondja, ahol az elmúlt hetekig volt, a falon sárgállik a salétrom, a vasnyoszolyák alatt gombák teremnek, fönn, egészen magasan, két, dróthálóval fedett ablak. És büdös pokrócon kívül semmijük nem volt a télen.

A másik, aki nagyon nagyokat hallgat, Zámბelly Lajos huszár ezredes, aki már Pákozdnál ott volt az ütközetben, és tavaly ilyenkor részt vett a legutolsó haditanácsban. Ott másodmagával amellest kardoskodtak, hogy a honvédsereg ne az oroszoknak adja meg magát. Indítványát elutasították, de ő még Világos alatt is hangoztatta, hogy csak Haynau dühét fokozzák. Ekkor Görgey felszólította, hogy ne izgasson az elhatározott parancs ellen, hanem azonnal hagyja el a sereget, és adja meg magát az első osztrák járőrnek. Zámბelly maradt. Osztolni bajtársai sorsában. Most naphosszat alszik. Mikor felhorkan, ritkán a vitába kíván bekapcsolódni, gyakran csak kiméráival csatázik, valahol legbelül. Világos óta ő vezeti a legtöbb lovas rohamot, az utolsókat. A semmi ellen.

Erazmusz némán ránéz, megképlik emlékezetében a maga Tevel bekesége és röstelkedik. Vagy már azt sem. Aztán az ablakra emeli tekintetét, jóleső érzés, hogy itt minden nappali percben világosan kivehető, milyen idő van odakinn. Valószínűleg ilyesminek szól egy-egy nagy, nehéz sóhaj, aztán megigazítja vállán a keshedt takarót, és tovább figyel a beszélgetőkre.

Mint hangoskodók közt megtűrt néma koldus. Mint akit elszongít az idegen nyelv zsongása, anélkül, hogy érthetné.

– Újoncok, iskolázatlan újoncok voltunk mindnyájan, a kormányzótól a legutolsó altisztig. Hát még a honvédség zöme, gyalogság, lovasság, tüzérség, szekereszet, az utolsó markotányosig.

Mikor Barsi először hallgatta a hasonló véleményeket, rögtön megállapította egészséges észjárásával, hogy ez jórészt vigasztalódás a sajgó, háborgó lelkek számára. Jóval lassabban következhetett be a megcsendesülés, állandó cellatársak közt a személyes ügyekkel való előhozakodás, a bizalmas érintkezés, végre a fesztelen társalgás, netalán barátkozás. Pontosan úgy, mint valami isten háta mögötti fürdőhelyen az unatkozó vendégek közt, ahogy Ambrus bácsi a maga gunyoros modorában megfogalmazta. A társadalom mindenféle rétegeből, az ország minden vidékéről, tekervényes utakon összekerült emberek, egyéni meglátás dolgaiban, tapasztalásban és érzelmileg is nagyon különbözőek, most, hogy köztük a szólásszabadság tán még az elmúlt forrongó időszaknál is jobban megvalósulhatott, néha parázs vitákká tornyosulhattak a véleménykülönbségek.

– Én ezekről soha senkivel nem beszélhettem még ilyen nyíltan – vágta ki lendületes érv gyanánt valaki. – Hát kivel ugyan, hacsak nem a nyomozótiszttel, a vizsgálóbíróval...

Barsi – azelőtt Neumann – József apja még Sziléziából vándorolt be, ő Bars megyében jött a világra 1810-ben, de csak a papneveldeben tanult meg igazán magyarul, igaz, azután az osztrák birodalomhoz csatolt Lombárdiában is volt tábori lelkész, de mint bicskei plébánost fogták s ítélték el, eléggé radikális cikkei miatt. Ő is a reformeszméktől a Habsburg-ház trónfosztásáig megtette a nagy ív mentén a hosszú utat, mint légy árnyéka a

lámpabura peremén. Terhére rótták, hogy a szószékről szokta kihirdetni a Honvédelmi Bizottmány körleveleit, így tette faluját kígyófészekké. Mint akit már 49 januárjában magukkal vittek, kiragadtak a kontextusból a Bicskén átvonuló Windischgrätz-hadak, sok mindenről csak itt szerezhetett tudomást, utólag, a nagy év eseményeiről, melyek terhe utólag reá is testálódott hűszesztendő kilátás formájában; csak itt tudta okszerűen összekapcsolni a tényeket a megelőző és kísérő körülményekkel, és végre megérteni a főszereplőket is, úgy-ahogy, de főleg azt, ami nagyon sokáig milliók előtt is felfoghatatlan maradt, sőt teljes lehetetlenségnek tűnt: a Világosvár alatti síkságon végbement leszerelést. Amire ezerszer, ezer irányból, ezernyi okkal mondták, hogy hát az azért volt...

– Ne! Ne, kérem, uraim, ne kapjunk hajba, de ne is ködösítsünk. Mert a poszteritás úgyis felveti majd ezeket a kérdéseket. Talpra áll még ez a nemzet, sajnos, nem bizonyos, hogy velünk és általunk, de én hiszem, hogy talpra áll, és akkor meg kell adni a választ az olyan kérdésekre is: hogy lehet, hogy egy kígyó a fülétől a farkáig hat méter, s ha visszafele méri, már csak két méter? Mert látom, kegyelmetek közül akad, aki a nagy bánat mélységét is hozzá szeretné adni a visszapillantáshoz. Belebuktunk, kútba estünk, de engedtessek feltenni módszeresen a kérdést, mi felé indult ez márciusnak idusán? A népfelszabadítás, a polgári jogegyenlőség utáni törekedés volt a cél, és nem a birodalom feldarabolása. Aki most mást állít, az vérbíráink malmára hajtja a vizet.

Ha nyilvános gyűlésen hangzanak el az effélék, hangos ricsajban tör ki a helyeslők és helytelenítők kara. De itt legfennebb mélységes hallgatással lehetett kifejezni az egyetértést s a helytelenítést is mindannak, amit az öreg katona okoskodásának vagy bármely szomorú, ám történeti valóságnak lehetett tekinteni. A hallgatás viszont annak kedvez mindig, akinél a szó van.

– Magam eléggé benne voltam, ezért élvezhetem az urak társaságát is most – folytatta a tőle szokott öniróniával Ambrus János –, én, a pravoszláv hitű román ember, nem véletlenül, tudom, ennyi jeles magyar között, éppolyan rövid vagy éppolyan hosszú láncra fűzve. Annak idején a pesti rögtönzött forradalmi választmány összekötetésbe hozta magát az ország nevezetesebb községeivel, mindenki a nép felszabadítását ünnepelte már az úrhatalom alól, csak hogy Pozsonyban a diétán még nem volt törvénybe téve semmi! Ha ez a jobbagyság fülébe jut, csak egy szikra kellett volna, s kész. Lehet, csak Kossuth vette észre, lehet, már sokan, de akkor hivatá magához Vasvári Pált. Csengő hang, helyesen alkalmazott pátosz, héroszi termet, merész ideák, csaknem olyan hatással bírt már akkoriban a közönségre, mint maga Kossuth Lajos. Hát tartván a törvényjavaslat ellenzésétől, magával vitte Vasvárit az országgyűlésre, de szerencsére a bevetése már elmaradt...

– Hát igen, később milyen nyomorultul vészett oda a Kalotaszeg védelmében – szólt közbe Földy János.

– Egy vers kezdett el cirkulálni ezekben a napokban – folytatta rendíthetetlen mesélőkedvvel az öreg Ambrus. – Villámgyorsasággal, futótűzként terjedtek a kézírásos másolatok. Szerzőjéül sokan Petőfit hitték, de ő nem fogadta el a magáénak. Emlékezne még valaki ezekre a dolgokra? – nézett körül megcsillanó szemekkel. – Mert a vers így kezdődött: „Dicsőséges nagyurak, hát hogy vagytok? Nem viszket-e úgy egy kicsit a nyakatok”... végződik pedig valahogy ekképpen: „Vasvillára velük, aztán szemétre. Ott egyék őket a kutyák ebédre,” No, hát nem tudni, ki írta, azt is hallottam, hogy a Pilvaxban maga Petőfi égette el egyik példányát a hamutálcán. De már tele volt vele a lég, s mikor Széchenyi, aki szerette paraplis revolúciónak titulálni az egész sokadalmat, egy délben belépett a klubjába, ezen szavakkal köszönt be: „Dicsőséges nagyurak, hát hogy vagytok?”... Annyi elég, hogy a jobbagyság felszabadítása iránti törvény még e napon egy szó ellentmondás nélkül ment keresztül, mégpedig mindenféle záradék vagy rezerva nélkül, még csak annyira sem formuláztatott, hogy ki lehetett volna belőle igazodni.

A mély csendben, a besötétedő szobában a monológot zavartalanul le lehetett kerekíteni:

– Mikor aztán Deák Ferenc átvette az igazságügyi tárcát, s ezek a törvények a keze alá kerültek, mi volt a legelső kérdése? Hogy bele vannak-e az úrbériségbe értve a szőlők, majorsági földek és királyi haszonvételek is? Odaüzen Kossuthhoz, az meg ráfeleli, hogy minden bele van értve. Átmegy Szentkirályihoz, aki a törvényeket formulázza éppen, az meg azt feleli, hogy semmi sincs beleértve. Na, ti éppen úgy csináltok törvényt, mint az egyszeri porosz generális a francia háborúban napiparancsot: leültette az adjutánsát, s diktálni kezdi, hogy „napiparancs”... leírta ön? Na, olvassa fel! „Napiparancs”, mai dátum... Jól van, azt nézze ki a kalendáriumból. A többi meg úgyis tudja, nekem dolgom van, s azzal elment... Hát ezen törvények idézték elő a lázongást a birodalom minden részében, nem a politikai kiváltságok, mikben Magyarország részesülni látszott mások szemében...

Az este, minthogy ezek után beszélgetésre tárgy ugyan bőven volt, de az átgondolnivalók is tetemesen felszaporodtak, hamar elmúlt. Ezek közt az emberek közt a bizalom már teljes volt régen, az éjszakát mégis volt, aki alvás nélkül töltötte. Reggel az első meglepetés az volt, hogy eddigi porkolábjuk helyett ismeretlen arc nyújtotta be azt a bizonyos kiskulcsot, mely nélkül a rabnak sem öltözni, sem vetkezni nem lehet a vastól. Elég későre meg merte kérdezni valaki: hát Kreutzinger hol marad, mire az új ember azt felelte, tegnap este óta vizsgálati fogságban van.

... A huszár negyedik napja nem vesz magához egy falatot sem, de már nem is alszik a holtakhoz hasonló kihívó közönnyel. A bicskei plébános hetek óta csak imádkozik, és nem beszél senkihez. Kiszáradt katángkórók valamennyien. Erazmusz teste-lelke is száraz. Hol az jár az eszébe: „hány nemzedék lelkiismeretét fogja terhelni ez az irtózatosszerű vérontás! A fennmaradt emberivadék talán azért élte túl, viseli el, mert már alkalmatlan arra, hogy vállalja a harcot, nincs meg benne a fekete-fehér szemléletű igazságtudat, a lelke mélyén nem is tudja, miben higgyen...” Hol meg az, hogy a mártírok nagyobb benyomást gyakoroltak a világra, mint a katonák s a politikusok együttevén. De nem csak azok úszták meg szárazon, akik semmit se tettek, lapultak, s nem mind hős, aki meghalt vagy megszenvedett érte. A huszárt figyelte: szuszog-e még egyáltalán? Sárosy Gyula elhíresült költői hízelgése jutott eszébe: „Ha én Isten volnék, csak azt vinném végbe, hogy lóháton menne a huszár az égbe...”

*

Tegnap délelőtt megint vizitált Barkó tábornok, a várparancsnok helyettese. Ez a volt huszártiszt sokkal keményebben bánik rabokkal, mint a kommandáns, aki pedig osztrák. Az a szokása, hogy glédába állíttatja őket, és sértő kérdésekkel gyötri sorra, akit ér. De tegnap megjárta. Rapaics ezredes előtt állt meg, s szokásos modorában ráripakodott, persze németül:

– Magát hogy hívják?

Rapaics a szemébe nézett:

– Igen csodálom, hogy nem ismer meg! Hiszen Munkács alatt oly rettenetesen elpáholtam, hogy Galíciáig vitte az irháját.

Barkó elvörösödött, szeme parázslott, de jobbnak látta nem felelni.

A múltkor maga Böhm óhajtotta látni a politikai foglyokat. Számuk jócskán felszaporodott, mintegy százhuszan álltak felsorakozva. A magas, komor, sápadt generálisról elterjedt, hogy nem tudja felejtetni katonafia halálát. Elvonult a sorok előtt, hidegen, komolyan arcukba nézett, egy-egy fogoly előtt megállt, elidőzött. Nem kérdezett senkitől semmit, de borús tekintete ilyenkor mintha azt kérdezte volna: nem te, nem a te kardod, nem a te golyód volt...? Még egyszer megfordult, mielőtt belépett a parancsnokság ajtaján:

– Önök tehát mind magyarok?

Senkitől válasz nem jött. – Úgy... Tehát magyarok. – Egy pillanatra mintha ő is az eget nézte volna, a szürke négyyszögű foltot, ahová abban a pillanatban mindenki emelte a tekintetét. Aztán lehajtott fejjel ballagni kezdett a grádicsokon.

– A fene essék belé! – heveskedett Hajdú János (ma mintha kinn felejtették volna őket, hosszabbra sikeredett a levegőzés) –, a fenébe, az osztrák itt nemcsak osztrákot jelent, hanem horvátot, morvát, tótot, magyart, polyákot, dalmatát, rácot, s a magyar se csupán magyart, hanem osztrákot, csehét, olaszt, tótot, románát, lengyelt, morvát.

Az udvar sarkában, mintha valóban nem véletlen elkülönülés lenne, tucatnyi délceg férfi csoportosult, őket bámulta percek óta mereven, kihívóan, ellenségesen Hajdú, hogy most már a körülötte lézengők is arra néztek.

– Ezek igen komor állapotban vannak. Tán ők buktak legmélyebbre – mondta Földy.

– Kik ezek?

– Munkácsról, Aradról, Temesvárról hozták ide őket, a legtöbbje volt császári tiszt, alig beszélnek magyarul.

– Na és?

– Hát egyiket-másikat nem kifejezetten a haza szeretete hozta közénk, hogy a népek közös anyját, a megtámadott szabadságot védelmezzék...

– Hanem?

– Hanem a gyors előmenetel, a rangkórság hozta őket az új hadseregbe. Na most, hogy a játszma elveszett, se cím, se rang, se pénz, se posztó! Ezért alakulnak akárhol külön kasztá, egymás közt sugdosnak, gubbasztanak. De hidd el, ezek nem szívesen szólnak hozzád, nem nézték soha katonának a honvédet, legfennebb ha előbb császári kadét is volt az istenadta.

– Az úr enyhén túloz – kapcsolódnak a vitába inne-onnan. – Már azért kár még a magunk sorsán lévőekkel is civódni.

– Ki civódik! Csak kimondom az igazat.

– Igazat! Ugyan mi az igazság itt?

– Érdekből álltak közénk! – védték mások is Hajdú haragos kifakadását.

– Ezt azért nem így kell nézni – mérgelődött egy kis öreg, akit egymás közt Bem-pótléknak neveztek. Erazmusznak az járt az eszébe, hogy is lehetnek olyan gyermetegek és kegyetlenek, ennyi vér és baj után. Gyermekkorukban pontosan így nevezték el nagyapjuk öreg tisztársát, a várfalvi pipást „Gyávbácsinak”, és hiába tudódott ki a lassan hömpölygő régi történetekből, a családi legendáriumból, hogy egykor milyen vitéz ember volt, ők a nyúlképe, a termete s tán valami apróság alapján, ami megütötte a fülüket a felnőttek beszédéből, örökre megcímkezték.

– Na, csak hagyjuk, uraim! – morgott Somkúti ezredes. – Bennünket is annyian s annyi szempont szerint becsmérelnék, ne legyünk ugyanolyanok.

– Igen. Gondolja csak meg az úr, az osztrák légiót is nem a mi oldalunkon, Hatvani alatt öldösték le a havason?

– Szegény bécsi fiúk, átálltak hozzánk, s annak a megveszekedett állatnak a hibájából...

– Csak fele volt Hatvani alatt.

– Csak harmada.

Ilyenkor a részletek tisztázása mentén távolodik el egyre jobban a beszélgetés az eredeti medrétől, de ma Szilvássy, a mindig bohóckodó nemzetőrkapitány jóvoltából még a humor árán se távolodtak el a témától.

– Emlékeztek még a Dembinszky-indulóra? „Tánci, tánci, pojáci...”

– Nem pojáci, hanem vojáci, te nagyfejű – akadt mindjárt egy szakállasabb, aki jobban tudja, ám attól fogva Hajdú János már csak a pojácákról akart értekezni.

– Ne légy már olyan, ember – csillapította Hollósi, a szobatársaként legjobb barátá avanszált egykori tisztársá, de ma ő se bírt a heveskedővel. Tovább csúfolkodott.

– Igenis pojácák!

Ekkor halkan, dallamosan egy fiatal hang énekelni kezdte, hogy: „Jáci táci vojáci, klapci Krakováci, cservena csapiska, moja kohanicska...” Olyan váratlan volt, hogy a hátrább húzódnók körében közepén maradt Földy János váradi hadbíró egykori tanítványa, az a fiú, akit nemrég hoztak ide, és a házsártos Hajdú János. A fiatalemberen még mindig a barna barátcsuha rongyai voltak, melyben lefogták. Hajdún alig látszott a zavar, de egy fokkal halkabban förmedt rá (ráförmedni tudott csak bárkire):

– Atyám, tán azt is jobban tudja, hogy mit tesz ez magyarul?

– Persze hogy tudom. Azt, hogy ezek a katonák mind Krakkó vidéki ifjak, vörössipkások, az én kedvenceim... Egyike vagyok azoknak, akik közülük megmaradtak.

A beálló csendben oszladozni kezdett a csoportosulás.

– Ezt miért csináltad? – kérdezte Földy, átfogva Erazmusz vállát.

– Mert én sem szeretem a pojácákat – mondta lehajtott fejjel baktatva a lépcsőkön. A fordulónál hirtelen visszahajolt tanára füléhez: – Azokkal pedig együtt harcoltam Leiningen alatt.

*

Egy történet sokszor és sokféle végződhet. Egyik befejezése egy londoni kandalló előtt történik. Kemény Farkas mindvégig kedélyes ember maradt, akit a történelem lovasrohamai se zökkentenek ki. Halála reggelén még azt mesélte hahotázva, hogy egy osztrákoknál magas rangot hordó rokon levelére mit is válaszolhat manapság az ember a száműzetésből. „Bruder! mi aligha látjuk egymást, mert ha ti jöttök, én futok, ha én jövök, ti szaladtok el!”

Ez a kandalló történetesen, a sors furcsa szeszélye folytán, a Foley Place 12. számú ház ugyanazon szobájában áll, melyben egy fél évszázaddal korábban bizonyos Horace Nelson tengerészhadnagy lakott, s melyet most egy Prohászka nevezetű, később Kolozsvárra hazatelepedő magyar szücsmester bérel éppen, s ad ki albérletbe kalamitások sújtotta ágrólszakadtaknak, mint ez az otthoni báró, ez a derűs öregúr, aki úgy néz körül, mintha ő lenne a választott, kinek szabad biztos reménnyel a jövőbe nézni. Kossuth távollétében a civakodó emigránsok meg is választják elnöküknek. Szilveszterkor is nála jönnek össze páran, az élcek közt megfélekedni a valóságról. Mely még itt is gyalázatos. 1852. január negyedikén Rónay Jácintnak feketesárga rokonairól mesél, Vékey kezébe adja a Timest, benne a rosszlelkű félrevezetés alapján vádaskodó cikkel, a méltatlan gyanúsítással, és akit a golyózáporok nem tudtak leteríteni, most azt látják, hogy egyre sűrűbben fújja a pipafüstöt, s mire odafutnak, már halott. A halál e nemét az angol törvénykezés fontos alapembere, a coroner hivatalosan azonosítja: „Died of broken heart.” Megrepedt a szíve. Ugyan! Az emberbe éppúgy nem lehet még beelátni, mint egy-egy jól elmeszesedett évszázadba. Amikor elviselhető méltánytalanságok, ijedségek érik, feloldódván a feszültség, gyönyörű kegyhelyek ékszerkristályai, katedrálisok tűi keletkeznek odabent. Hogy a következő, elviselhetetlennek érzett, pedig csak ugyanolyan csapások, méltánytalanságok pillanatában önnön szívükbe fúródjanak, saját ereiket tépjék fel. Kinn a kard az ellenség ellen. Bent a lélek kopásig kifent éles pengéi önmagad ellen. Kár eltúlozni, mondják a higgadtak, bölcsek. Hisz semmi más, „csak emberi kísértet esett rajtatok...”

Ugyanezen a napon szabadult Erazmusz Josephstadtból. Az úton Pest-Buda felé azon elmélkedett, hogy itt van ez a szegény Petőfi (adja az ég, hogy előkerüljön élve) a nagy világszabadság-vágyakkal és -víziókkal, soha nem jutott el még Ausztriába sem. Más magyar fiúk bár Lembergben, Itáliában megfordulnak, sajnos, osztrák katonaként vagy státusfogyóként.

Még fülében zsongtak az alig elmúlt karácsonyeste foszlányai. Egy pap. „Imádkozzunk! Vezéreljen haza a Seregek Ura mindenkit az ő eredeti tűzhelyéhez, szereteteihez, akik

várják valahol. És múljanak el a pusztulás sebei, és szálljon alá a béke. Imádkozzunk azokért is, akik már sohasem térhetnek haza. Vigasztaljon ezzel is mindenkit, aki él, az ő sorsa, melyért még így is hálával tartozik. Találja meg benne a vigasztalást, mert aki ezt nem találja, azt hiába hívják úgy, hogy élő, valójában már halott.”

Lenézett két kezére, melyben az igazoló passzust fogdosgatta, s várta hatodmagával, hogy felemelkedjék a sorompó, s beszekerezzenek a pesti piacra, ahol a postakocsik váltják egymást. Elnézett keletre, ahol Erdélyt sejtette a gondolat. Már régen nem is szakadt fel belőle sóhaj sem ilyenkor. Tudta, hogy egyelőre nem lehet, nem szabad. Csak nézte a komorkék hófelhőket, és próbálta átérezni, hogy „szabad”.

*

Egyesekkel az udvaron közölte a porkoláb a hírt. Neveket nem mondott, de az újabb amnesztia fecskéje percek alatt berepült az udvarra nyíló ablakokon, végig a folyosókon, emeleteken, az egész kis börtön-Magyarországon. Világos volt, hogy csakis a kisebb bűnösök vagy a teljesen ártatlanok közül érinthet néhányat a szabadon bocsátás szerencséje. Volt, akit könnyekig hatottak meg az elszakadáskor megtörtént fogadkozások, ünnepélyes nyilatkozatok. Első közkegyelemben olyan katonák részesültek, akik a Magyarországon állomásozó seregredekből szabályszerűen léptek át a honvédségbe, és őrnagynál magasabb rangot nem értek el. Meszlényi, Kossuthné testvére is köztük volt. Néhány bíró, pár pap. Volt köztük három bécsi kereskedő is.

Így került szabadlábba, testileg-lelkileg leromlott állapotban, Erazmusz 1852 telén. A Pesti Napló nyomdájában helyezkedett el, annak köszönhetően, hogy az első szállásadója beajánlotta. Az a hatalom, akitől az alkalmazása függött, valami dúsgazdag béna bankár, a védangyala volt. Évekkel előbb Zillich Péter volt az inasa, aki kocsin tologatta, sétálni vitte a ligetbe, ám egy szép napon elkérezett, hogy elvegye szíve választottját, aki épp elárvult, de örökölt egy kültelki házat. Jutalomszámba ment, hogy gazdája beleegyezett, sőt, hogy mielőbb talpra álljon, állást adott a könyvkötészetben. Zillich Péter pár nap múlva azzal jött haza, hogy minden rendben, az én segédem leszel, Görgényi! Az öreg töviről hegyire kikérdezte, átnézte a policáj-iratokat is, aztán rábólintott. Úgyhogy most fel vagy véve a noteszébe, és gondja lesz rád, azt mondta.

Erazmusz cédulákat ragasztott nagyobbacska csomagokra, vagy barna papírból zacskót csinált százával, ezrével azzal a pár segéddel, aki Zillich körül szorgoskodott napi tizenkét órát egy homályos sarokban. A dobkályhákön enyv rotyogott, és csiriz sistergett naphosszat.

Zillich Táncsics embere volt. Ott volt a rohamnál, nosza „gyorsan fel Budára, hol az író fogva van!” – az államfogyok, Táncsics és Murgu Eftimiu, a bánási román kiszabadításánál, és végig rajongott érte. Legjobban azt fájlalta volna, ha az osztrákok kezébe kerül ő is, de azon is szomorkodott, hogy nyoma vészett, valahol biztos elpusztult. Gyűlölték elegen már közben is. Közismert volt az esete Jókaiékkal. „Múltkor egy társaságban nekem is bemutatták – mesélte maga –, s én ártatlanul megkérdeztem a mellettem ülőtől: ki ez a Jókai? Azóta úgy néz rám, mintha az apját öltem volna meg...” De nem ilyesmikért kerültek ők szembe. Jókai már a Debrecenbe menekülés után, a lassan egymás ellen forduló klikkek és pártok korában, került szembe, nem holmi bankettasztalnál, s nem félt kikezdeni Táncsics nimbuszát. Kiszabadítása évfordulóján követte el nyomtatásban, hogy: „Kedves Táncsics komám! Kend igen tiszteletre méltó republikánus. De besavanyított kend azzal az alkotmányjavaslattal! ezt még a sült ökör se hozhatja helyre. Pusztítmány az, lelkem, nem alkotmány!”

Zillichnét, hogy felerősödjék, falura vitték a rokonok, ahonnan ikrekkal tért haza. Sajnos, a fiúcska nem sokat élt. Most ez a leányka a mindenük. Erazmusz, aki hozzászókkott a tartalom nélküli tartam elviseléséhez, most hirtelen, a várakozás feszültségében nem tudott jobb tartalmat találni az időnek, mint hogy minden szabad idejében olvasott, vagy a

leánykával játszott. Az ő ölében hallgatott el hamarabb, mint az apjában, ha valami sírás rájött. Zillichék egyszerű emberek voltak, és nagyon szerették egymást. A leányka pedig lakójuk lelkében több évtizedes emlékeket kavart fel a honvágy mellé.

Végre megkapta az engedélyt, s elindult Erdélybe. Zillichné még a kiskapuba is utána hozta a karján a kis Antóniát, hogy integessen. A gyermek hahotázva incselkedett vele. Kétszer is hátrafordult, hogy visszaintsen nekik, amíg csak hallotta a gyermek kacagását. Maga is csodálkozott, milyen semmisség elég az embernek, hogy könnyű szívvel nézzen ilyen nehéz út elé.

*

Levél Bereczky Sándornak Peterdre, a Torda-hasadék túloldalára:

„Hogy Nagytiszteletű Uramék kedves apámuramnak az elenyészett 48-ik évi forradalomkor történt halálát hallották, abban nem kételkedem, mert annak híre talán a Széken kívül is bejárta az országot. Keserves sírások-rívások között temettük, ámbar a martalóc tábor közeledése miatt oly temetési tisztességet, amilyen illette volna, nem nagyon lehetett. Eltemetvén tehát, Anyám holmi ágyneműt és gúnyáink egy részét szekérre rakva, gyermekeivel együtt beköltözött Tordára. Aztán a havasi tábor ötödnapra falunkra rohanván, fosztogatni kezdett, úgy, hogy amit néhai felmenők évtizedek alatt szerettek, abból kevesebb részben az idegenek, nagyobb részben a helybeliek úgy kirablának, hogy még csak egy fakanál se maradt abból, amit Tordára el nem vihettünk. Ha egyik szomszéd nem ügyeskedett volna, még a házunkat is széjjel hányták volna, annyira meg voltak ránk dühödve, hogy nem áttalatták a mi sírjaink miatt az egyházat is felgyújtani. Apánk akarata fölött az idő eltisztázta a fellegeket, s hamar kitetszett, hogy a mi szívünk is nem a koronás, de mit sem segítő királyhoz, hanem a magyar ügyhöz húz. Így előbb öcsém, még februárban, 49-ben, utána pár héttel én is, beálltunk a Honvéd Seregbe. Egymással eddig többé nem találkoztunk.

Hogy ott Harasztoson mi következett be, azt mindig nagy késéssel tudtuk csak követni. A birtokokból s a házból ami maradt, árendába adták, s gondnok jár ki nagy ritkán, mert a haszna kell, de kucorogni a romokon még az ismeretlen (mert csak prókátorai révén fizető, tárgyaló) bérlő se kíván. Úgy sejtik, nagyobb úr, mint mi voltunk valaha is. Most belém fúrja magát az a fájdalmas gyanú is, hogy vajon Nagytiszteletű Uramék ott, Peterden mint vészelték át ugyanezeket az időket, egyáltalán, soraim megtalálják s élve Kegyelmeteket is, bár emlékszem arra, hogy ott a románság is, akikért mennyit tett a hatóságok felé is, szerette Nagytiszteletű Uramat, s tán háláját éppen a legnagyobb szükségben mutatta ki, ahogy kell. Ne vegye hát egyébként terhesnek hosszú levelem, csak mint egy magányos, szomorú embernek szükségletét, hogy jól kipanaszolja magát. Másrészt, hogy elküldöm, vegye a legtisztább hit és optimizmus jelének, hogy tudom, nem a pusztába kiáltok, a siralom egyik völgyéből a másikba, hol esetleg még több baj volt. Pest-Budán húztam meg magam, s a tömlöcévek után most jöttem, jöhettek engedéllyel először olyan közel a régi kedves pontokhoz, hol Kegyelmedet is számon tartom gyermekségem idejéből, mint Apánknak jóemberét. Anyánk a leányokkal nem együtt élte át az ostromokat, az orosz megszállást, mikor is nagyobbik már menyasszony volt, s választottjával mégis a fátum akaratjából úgy látszott, egybekelni soha nem fog, annak apjaura egyike lévén Apánk elemésztőinek. Ennek ellenére a kisebbiket, Iringót, egymás közt Biri nevezetűt érte a nagyobb tragédia, sajnos, a legszebb emberi érzés, a szerelem képében, mely fúriává tud válni az ifjú szívekben, s forgószéllel ragadja magával mindenét az áldozatul kiszemeltnek. Így Biri könnyelműen szökött meg tőlünk szerelmével, egy orosz ezredessel, ki odahaza herceg, de semmi közelebbit nem tudunk szegény testvéremről azóta. Az élőt még keservebben temetjük, ha csak szívünkben is, mert ebben minden reménylett jövődöbeli boldogságunk veszett oda. Öcsém, Csanád eltűnt a hadműveletek során valahol, mert hogyha a külhonba távozók közé keveredett volna, már

jelentkezett légyen valamely életjellel. Most szegény Anyánk halálát jelentem elszoruló szívvel. Görgényi Dénes özvegye, Tötöry Zsuzsánna a most folyó 1852. október 22-ik napján alig egy hétig tartó betegeskedés után árván hagyott bennünket, nővéremmel, ki egy fél éve mégis hozzáment ifjú Warró Mózeshez, bár lehet, anyánk szívében és azon rettenetes ősz óta se csillapuló elméjében ez sem a megbékélés gyógyírját, hanem a siető halál mérgeit csepegtette a régi és fájó sebekre. Ha vannak családok, melyeket tartós boldogság után elég ha megkarcol az idő, hogy elessenek örökre, hát a miénket irtja, valósággal mérszárolja a büntető Isten. Keserű őszinteségemért bocsánatát esedezve, vigaszát sem vetem meg, csak nem igényelhetem, maradok Nagytiszteletű Uramnak, a legnagyobb reformátusnak, kit ismerni szerencsém volt, katolikus híve és szolgája, Görgényi Erazmusz (ki immár csak hatóságilag kijelölt s előre megszámlált napokig, temetni járhat vissza a szülőföldjére).

P. S. Ha tudósítani kíván, küldje csak a tordai postára, onnan régi barátok tudnák hova továbbítani majd.”

Ez az a levél, melyre az éjből, mely mégis felszakadozni látszott, soha nem jött semmilyen visszhang, még nyögés, még segélykiáltás se. A befalazott évek mögött már nem lakott egykori élő. Tán egykori holt sem.

*

Estéknként sorra vette a fiókok tartalmát. A doboz legalján két német nyelvű iromány mellett ezt a vaskos aktát találta: „Felségfolyamodvány, 4277/50.; piros ceruzával egy nagy római hatos, alatta más tinta, más kéz: 6922 – és 18371/850. Szentséges Királyi és Apostoli Felség Első Ferenc József Erdély Ország Nagyfejedeleméhez alázatos esdeklése özvegy Görgényi Dénesnének. Rövid kivonat már kívül: Melyben Férjét megölt Gyilkosainak elfogattatását és méltó megbüntetésit kéri – az rabló sereg által pedig mindene semmivé tetetvén, *segedelmet esdekel*. Csak ezt húzta alá az a bizonyos vastag kréta. Számokban nincs hiány, még egy legalól: Beadja maga a Kérelmes No 3345.

„... Néhai férjem Görgényi Dénes Kolozsvárt a Királyi Univerzitásban végezvén oskoláit, onnan Nagyságos Aranyosszék akkori Fő Királybírája Gr. Nemes József úr kihozta maga titoknokának; következett 1818-ban felesküdt ugyanazon Nemes Szék Assessorának, tehát már szolgálni kezdte a Felséget és Hazát – — — — —

– – – – – Az elenyészett az 1837/38 ban Szebenben és 1847-ben Kolozsvárt celebrált Országgyűléseken Ns. Aranyosszéknek követe – – – – végre Al-Királybírája majd Királybírája lévén, a Felséges Ausztriai Házhoz mindig hűséggel kívánt viseltetni, miről bizonyíthatnak az akkoron készült Országos Jegyzőkönyvek. Vége lévén az 1847 beli Országgyűlésnek, Aranyosszéken Marchális Szék tartatott, hol inkább a forradalom dühe, mint egyéb szükségések kezdettek előfordulni, de ő ott inkább hallgatni kívánván, ebből származott aztán Tisztviselő társai által ellene forralt gyűlölség, azt állítván, hogy a Haza javának üdvös előmozdítását nem kívánja. 1848-ban az Uniót szülő Szék tartatott, mikor is néhai Férjemet kívánták a Ns. Szék követének választani, de ő megköszönvén, el nem fogadta. Azután nagyobb mértékben kezdtek tisztársai üldözni. Ugyanazon év szeptemberének első napjaiban az úgynevezett Honvédelmi Bizottmány rendeletére az ifjak összeírására Bizottság szállván ki, a helységet s környékét oly rendeléssel gyűjtötték össze, hogy minden apa fiaival büntetés terhe alatt megjelenjék. A rendeletnek azon passzusára, miszerint a 18 évtől 27-ig az ifjú, rang- és valláskülönbség nélkül összeírassék, Férjem azt nyilvánította, hogy míg ez Ófelsége által nem szentesítettik, törvényesnek nem látja, következőleg kötelező erejűnek sem tartja, hanem midőn a Haza szüksége kívánja, a Király felszólítására a Székelység fegyvert fogni mindig tartozik. Azon kirendelve való biztosok, a Bizottmány gyűlése előtt néhai Férjemet, ki mindig a törvény útján kívánt járni s vezetni, ezen szavaiért bepanaszolván, több hazudságokkal együtt kieszközölték, hogy

akkori Százados kapitány és minden dolgok vezetője, Fosztó Károly által házi fogságra rendeltetett. Azalatt akkori Főkirálybíró Dindár Antallal, nem tekintvén huzamos időkig folytatott hivatalviselését, minden hivatalából, még az assessorságból is felfüggesztették, és a Szék minden helységeiben példásan kipunlikáltatták hivatalaiból való levettetését. Azután csakhamar akkori alkirálybíró Warró Moyzes és 100 számból álló őrseregelikkel udvarunk körülvetetvén – ellent nem állván – Felvincre kísértetett, hol is nyolc hetek keserves raboskodása után néhai Férjem is elenyészett, 1848. november 8-án. Éjszaka megtámadtatván, iszonyú káromlások között, szidván őt s azon Felséget, kit oly sok időkig szolgált, puska agyával ütni, verni, taszigálni kezdték, és a város végére kihurcolván, ott részint oldalba, hátba és főbe lövetvén, részint pedig lándzsával mellbe, torokba szurdaltatván, ábrázatja összehasogattatván-rontatván, kegyetlen kínzások között megöletett. Végre, egészen lemeztelenítette, teste a patakba vettetett, ott a sárban és vérben fetrengvén. Én pedig jajok között keserves özvegységre jutottam, árváimmal. Férjem meggyilkolása után alig múlt el néhány nap, a rabló sereg falunkra ütven, gyermekeimmel, merre lehetett, elfutottunk. Keservesen tapasztaltuk, hogy javainkat felprédálták, hogy megrombolt üres házamon kívül semmi nem maradt. Az ügyek lecsendesülése után férjem meggyilkoltatása tárgyában szerény tehetségemhez képest eskettettem, s azt illő helyre beadattam. Néhai Commendírozó báró Wolgemuth úr őexcellenciája rendeléséből Investigatio vitetett végbe, de mindeddig a legkisebb eredmény nem látszik. Melyre nézvést leborulva könyörgök és esedezem Felséged színe előtt – – – – – Én alélt árváimmal együtt halálért halált kérek! – – – valamint épületeink, legfőképpen a kegyúri ősi egyház renováltatásához bármi kevés segedelemmel – – – – Lábait mélységes tisztelettel csókolom, Felségednek hódoló szegény szolgálója Tötöry Zsuzsánna, özveggy Görgényi Dénesné. Kelt...”

Erazmusznak felfordult a gyomra. Ki segített, ki volt kéznél, ki fogalmazta anyám nevében ezt a szörnyűséget? Előbb csak az ablakot tárta ki, aztán maga is kiment, a sötét utacskán, a száraz ribizlibokrokron átbotorkált a kert végéig, hol most semmi, még az ilyenkor szokásos köd sem látszott a gyermekkor régi, fontos panorámahelyéről. Vakon nézett, lélegzett bele az éjszakába, szívta, hívta vissza magába, mint füstből köhögve menekülő a levegőt.

Igen, ez a borzalmas igazság, hogy Görgényi Dénes annyiszor hal meg, ahányszor ezt újra leírják, elemlegetik. Mennyit változott szegény a régi „ezektől semmit!”-től a kötelező, de akkor is borzasztó elköszönésig. Felséges lábait... egy Rákóczi rokon! Egzaltáltsága bizonyára ott bujkált mindenikben, a sorsuk élesztőjeként.

Ott ült a sírnál, ahonnan valaha apja mellé még át kell majd vitetni Tordáról Harasztosra, és hallgatta azt a nem létező kakukkszót, mely a gyermekkor egyetlen összefüggő tavaszából kérezkedett át. Vagy lehet, inkább apámat kellene tíz körömmel kikaparni a felette cseréppé égett otthoni földből, s idehozni. Vége negyvennyolcnak, vége a régi nyaraknak, de vége a kegyuraságnak is. Miből építteti s ki építteti vissza valaha a régi templomunk?

Erazmusz nem úgy érezte, hogy ő most összes elődei, nyolc-tíz emberöltő nevében leszerel, s úgy megy el a világba, hogy még a nevük emlékét is kitörölje az idő a tájról. Úgy érezte, hogy még egy, egyetlen egyezséget hajlandó kötni a Seregek Urával, aki valamire írmagnak meghagyta őt. Nem szerel le, mert ő fel se vette a harcot. Se a jogost, se a hiábavalót. Nosza, jöhet a behívó!

Aki olyan harcban vesz részt, mely elkerülhető lett volna, az a gyáva, jutott eszébe megint nagyapja egyik kedvenc eszméje. Hadjáratokkal és évtizedekkel a háta mögött Görgényi Károly, mint aki utólag még kevésbé biztos az egész értelmében, mindig felhozta, hogy Napóleon így, Blücher úgy, a bécsi hadvezetés legfőbb urai amúgy, de igazán csak a Seregek Ura tudhatja: mit mikor miért kell elfoglalni vagy feladni, megrohmozni és megtartani. Aki a részletekbe gabalyodva, valahol egy szürke

elágazásnál máris, mégis az egész szelleméhez illően próbál választani, eldönteni, saját porszem mivoltának sem engedi meg a tévedést, annak örökre ébren kell maradni, sosem lehet megpihenni, lazítani, játszani. Gőgjében még nevetséges is, túlbuzgó cseléd, aki azt képzelet, s el is hiszi, hogy reá a legfelsőbb szinten, a kimenetel egészénél számítanak. Pedig ugyan mit számít a részlet állandó önérzetes készenléte? Az ilyen emberek naponta tönkremennek, s többnyire tudják ezt, megtudják magukról, hogy... vagy nem tudják meg soha, hogy bohócok vagy mártírok voltak, hogy buzgalmuk, lehet, csak megátalkodottság volt, mely közletről is, nagyban is csak ártott éppen annak az ügynek, melyért feláldozni kívántak mindent. Erazmusz verejtékben feküdt, mikor efféle gondolatmenetek végén irigyen gondolt arra: milyen jó mindenkinek, aki csak él, csak ficáncol, fészkelődik. Keserű gúnnyal gondolt vissza a Zsizell-válság éjszakáira, mikor tejeles bajusszal képzelte, hogy ez már a vég, és kijózanító rémülettel gondolta át, hogy amikor viszont az igazi vég közelében találja magát, a meglett férfit is a túlélés kicsinyes célja tölti be, annak sohasem patetizáló parancsait követi. Most utálta, hogy kívül került, túl volt mindenben, ágyban, párnák közt vergődhetett, de nem akart emlékezni a hosszú kazamatára sem, amelyben huszonkilencen heverték ötven januárjában, a falon sárgálló salétromra, a vasnyoszolyák alatti gombatelepekre, s fönn, egész magasan a dróthálóval fedett ablakokra, ahová legfennebb létrával lehetett volna feljutni, ha szökni akarna valaki... a rossz szagú pokrócokra, melyekbe csavarodva ma is dideregnek valakik azokon az ágyakon.

Erazmusz először napokig aludt, amíg Tordáig utazott, több helyen elfeledkezett magáról, hogy csak aludhasson, melegben, csendességben, aztán ebben az itthonnak nevezhető új ideiglenes otthonban napokig nem aludt, míg ki nem alakult annak rendje, hogy nappal aludt egy keveset, éjjel nem mert lefeküdni a félálom rémei közé, inkább írt, levelet, feljegyzést, beadványt, s olvasta főleg anyja utolsó éveinek irományait.

Az álom ellenség. Az ébrenlét, ez a fájó eszmélet mégis hasznosabb, mint az előtteutána való készülétek, félálomok, felriadások és elmerülések ama meg sem történt rémségekben, melyek éppolyan merényletek a józan ész ellen, mint megtudni fokozatosan feltárulkozó titkokat. Ébren azt a régi, nagypapa mellett játékként gyakorolt segédtszti tartást kereste meg mint lelki alaphelyzetet: én most végrehajtom, rendbe teszem, elintézem, megmentem, ami még megmenthető. Először a hajnalig telő idő egytizedében nyúlt papír és penna után, a többi semmibe nézés volt. Most már nagy ritkán ha megáll, mintha pihenne valami néma gyászban, a többit írással tölti, ennek kísérője benn, a forró és világos fejben egy szüntelen ordító csatazaj. Aki olyan harcban vesz részt, ami elkerülhető lett volna, az gyáva. De ezt már elkerülhetetlennek nyilvánította a gyermekkor utolsó aranyló otthoni vakációjának végén a sors.

Jaj annak, aki valami részeseményben (s mi nem az?), esetleg egy nem is kívánt *én* sorsának áruhájában pusztul el. A világ sora tág, sodra nagy. A világ egészének tudatában milyen fájdalmas semmiség egyetlen kis valakinek, például Tötöry Zsuzsánna fiának lenni. Vagy lehet, ezért az egyért már megérte, ezért volt igazán érdemes.